

ölçüde açıklık kazanmaktadır. Saffâr el-Kummî ve eseri üzerine bir çalışma yapan M. Ali Emîr-Muizzî *Beşâ'î-rü'd-derecât'a* yönelik bu şüpheli tavrı, Şeyh Müfid (ö. 413/1022) ve izleyicileri eliyle Şîî dünyasında hâkim duruma gelen diyalektik ve rasyonel kelâm akımının etkisine bağlamaktadır (a.g.e., CCLXXX [1992], s. 227-230). Kummî'nin eserinde yer alan bâtinî ve mistik mahiyette birçok hadis, daha talebesi Küleynî'den itibaren ihmal edilmeye ve hadis mecmualarına alınmamaya başlanmış, Tûsî, Allâme el-Hillî ve Hür el-Âmilî gibi rasyonel kelâm ve fıkıh geleneğine mensup müellifler de ondan sadece fıkıha dair hadisler nakletmişlerdir. Bununla birlikte Kummî'nin eseri, İmâmîyye doktrinine dair hadisleri toplayan ilk büyük mecmualardan biri ve bâtinî yaklaşım üzerine en eski kaynak olarak önemini korumaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Muhammed b. Hasan el-Kummî, *Beşâ'î-rü'd-derecât* (nşr. Mirza Muhsin Kûşebâğî), Kum 1374, neşreden giriş, s. 3-19; Ahmed b. Ali en-Necâsî, *er-Ricâl* (nşr. M. Cevâd en-Nâfî), Beyrut 1408/1988, II, 252-253; Ebû Ca'fer et-Tûsî, *el-Fihrist*, Beyrut 1403/1983, s. 174; Hasan b. Ali b. Dâvûd el-Hillî, *er-Ricâl* (nşr. M. Sâdık Âl-i Bahrülulûm), Necef 1392/1972, s. 170; Muhammed b. Ali el-Erdebîlî, *Câmî'u'r-ruvât*, Beyrut 1403/1983, II, 93-94, 95-96; Tebrîzî, *Reyhâne-tü'l-edeb*, III, 453; Sezgin, *GAS*, I, 538; Âgâ Büzürg-i Tahrânî, *ez-Zerî'a ilâ teşâñifi's-Şi'a*, Beyrut 1403/1983, III, 124-125; Ebû'l-Kâsim el-Hûfî, *Mu'cemü ricâl'il-hadis*, Beyrut 1409/1989, XV, 247-250; Mohammad Ali Amir-Moezzi, "al-Saffâr al-Qummî (M. 290/902-3) et son Kitâb Basâ'ir al-Darajât", *JA*, CCLXXX (1992), s. 221-250; *DMT*, IV, 493; Mâlik Hüseyinî, "Beşâ'î-rü'd-derecât", *Dânişnâme-i Cihân-ı İslâm*, Tahran 1376, III, 471-472.

AHMET ÖZEL

KUMMÎ, Sa'd b. Abdullah

(سعد بن عبدالله القمى)

Ebû Halef (Ebû'l-Kâsim) Sa'd b. Abdillâh el-Kummî (ö. 301/913-14)

Şîa fırkalarına dair kaleme aldığı *el-Makâlât ve'l-fırak* adlı eseriyle tanınan Şîî âlimi (bk. el-MAKÂLÂT ve'l-FIRAK).

KUMMÎ, Şeyh Sadûk

(bk. İBN BÂBEVEYH, Şeyh Sadûk).

KUMRAL ABDAL

(bk. ABDAL KUMRAL).

KUMUKLAR

Dağıstan'da yaşayan müslüman bir Türk kavmi.

Etnik menşeleri konusunda farklı görüşler ileri sürülmekle birlikte genelde Oğuz ve Kıpçak Türkleri'nin karışmasıyla ortaya çıkan bir kol olduğu kabul edilir. Kumık, Kumih, Kumuh, Gumık ve Gumuh şekillerinde de yazıldığı görülen ismin geçtiği en eski kaynak bir bey adı olarak kaydedildiği *Dîvânü Lugâtî't-Türk'tür* (*Dîvânü Lugâtî't-Türk Tercümesi*, III, 339). Bazı araştırmacılar, Kumuk adının Kazı (Gazi) Kumuklar'ın (Lekler) yoğun biçimde bulundukları Kumuk kasabasından geldiğini söylemişlerse de bu mesele henüz bir çözüme kavuşturulamamıştır. Kumuklar, Dağıstan Cumhuriyeti'nin kuzey-doğusunda Hazar denizi sahili boyunca yüksek kesimlerde yaşamaktadır. Bir kısmının Sovyetler Birliği döneminde Türkiye, Çeçenistan, Kuzey Osetya, Suriye ve İran topraklarına göç ettiği bilinmektedir. Kumuklar, Dağıstan'da başta Mahaçkale olmak üzere Temürhan-Şura, İzberbaş, Kaspiysk, Kızılyurt, Hasavyurt ve Kızılyar gibi şehirlerde otururlar; bunların nüfusu 251.000 (1996), Dağıstan dışındakilerin nüfusu ise 100.000 civarındadır.

Kumuk tarihi Kafkasya'da bulunan birçok etnik grubun tarihiyle iç içedir. Milâdî VII. yüzyılda bölgenin Hazar Devleti sınırları içinde kalmasıyla birlikte Oğuz-Kıpçak boylarının kaynaşması sonucunda teşekkül eden Kumuklar'ın XII. yüzyılda, buranın önceki sakinleri olan Kazı Kumuklar'ı dağlara sıkıştırarak bu toprakları kendilerine yurt edindikleri söylenmektedir. Hazarlar'ın yıkılmasından sonra Kumuklar'ın kurduğu ilk siyasî birlik "şamhallık" denilen feodal bir beylik hüviyetindeydi ve sınırları güneyde Derbend'den kuzeyde Kabartay'a kadar uzanıyordu. Evliya Çelebi bu beyliğin toprakları için "Kumuğistan" ve "Dağıstân-ı Kumuk" tabirlerini kullanmıştır (*Seyahatnâme*, II, 305). Şamhal dağlık bölgede ikamet ederdi. Şamhal Çoban'ın 986'da (1578) ölümü üzerine yerine geçen oğlu Sultan But zamanında idare merkezi Temürhan-Şura'ya nakledildi. Bu beyliğin Dağıstan'ın en kuzeyinde yer alması, Kazan ve Astarhan hanlıklarının yıkılmasının ardından daha güneye inme fırsatı bulan Ruslar'la Kumuklar'ın karşı karşıya gelmesine yol açtı. Kumuklar, 1586 yılından itibaren başlayan Rus saldırılarına ve iş-

gal hareketlerine karşı, diğer müslüman Kafkas kavimleriyle birlikte XVI-XVIII. yüzyıllar arasında Osmanlılar'ın da desteğini alarak XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar sürekli karşı koydular.

İran, Rusya ve Osmanlı Devleti'nin menfaat çatışmalarına sahne olan Kumuk Şamhallığı bu mücadeleler sırasında sürekli biçimde toprak kaybetti ve sonuçta Ruslar şamhallerin bağımsız yönetimlerine son verdiler (1725). 1765'te Kumuklar'ın hâkimiyetindeki topraklar Hazar denizi sahilinde yer alan çok dar bir bölgeden ibaretti. Şeyh Şâmil'in Ruslar'a karşı verdiği mücadelenin netice itibarıyla başarısızlığa uğramasının (1859) ardından Kumuklar ve diğer Dağıstan kavimleri 1867 yılına kadar Çarlık Rusyası'nın hâkimiyeti altına girdiler.

Kumuklar, 1917 Bolşevik İhtilâli yıllarında Kuzey Kafkasya halklarının bağımsızlık mücadelelerine aktif bir şekilde katılarak Kuzey Kafkasya Demokratik Cumhuriyeti, Tersk Dağıstan ve Güneydoğu Birliği'nin önemli bir unsuru oldular ve İslâm ittifakı taraftarı muhafazakâr çevrelere karşı Türkleşmiş bir Dağıstan idealini savundular. Bu sıralarda 1918 işgal hareketini başlatan Ruslar Dağıstan'ı ele geçirdiler ve 1921'de özerk bir cumhuriyet haline getirdiler; Kumukça bu cumhuriyetin yedi resmî dilinden biri oldu. Sovyetler, özellikle Kumuklar üzerinde büyük bir baskı uygulayarak bağımsızlık yanlısı birçok Dağıstanlı aydını saf dışı ettiler. Ancak onların bu tutumuna rağmen Kumuklar millî kimliklerini muhafaza etmeyi başardılar. Nitekim Sovyet rejiminin dağılmasının ardından Dağıstan'da ilk millî teşkilât Kumuklar tarafından kuruldu.

Sovyetler'in dağılmasından sonra Salav Aliyev liderliğinde kültürel, siyasî ve ekonomik hakların savunulması amacıyla kurulan Tenglik (teklik, birlik) adındaki millî teşkilâtın etrafında toplanan Kumuklar, 1991 yılında üzerlerinde baskı kurmaya çalışan Avarlar'a karşı silâhlanarak yer yer çatışmalara girdiler; çatışmalar ancak özerk hükümetin çabaları ile büyümeden önlenemedi. Daha sonra gerek merkezî hükümetin gerekse özerk hükümetin Tenglik'in Türkçü faaliyetlerinden rahatsızlık duyması üzerine 1994'te Kumuk Halk Komitesi adıyla bir teşkilât kurulduysa da Kumuk halkı ve aydınları Tenglik etrafında toplanmaya ve faaliyetlerini desteklemeye devam ettiler. Halen bu faaliyetleri duyurmak için bir de bülten çıkarılmaktadır.

Şamanizm, Hristiyanlık ve Yahudilik'ten sonra Altın Orda Hanlığı zamanında Müslümanlığı benimseyen Kumuklar'ın bugün çoğunluğunun mezhebi Hanefilik'tir; Derbend ve Mahaçkale'de oturan bir kısım halk ise İmâmîyye'ye mensuptur. 1992'de yapılan nüfus sayımına göre Kumuklar yerleşik çiftçiliğe geçmiştir. Geleneksel tarım alanları olan hububat, meyvecilik ve bağcılıkla uğraşırlar. Kumuklar'ın yerleşik olduğu bölgeler Dağıstan'ın sanayileşmiş ve tarıma en elverişli olan alanlarıdır.

Kumuklar'ın dili, sayılarının azlığına rağmen bütün Dağıstan'da Avarca'dan sonra en yaygın biçimde konuşulan ikinci dil olma özelliğini taşır; birbirinin dilinden anlamayan Kafkasya kavimleri kendi aralarında Kumuk Türkçesi ile anlaşır. Dil bilimi uzmanları, genellikle Kumukça'yı Kıpçak Türkçesi'nin Kıpçak-Oğuz alt grubu içerisinde incelemiş ve onu gösterdiği fonetik özellikler sebebiyle Osmanlıca ile Kazak Türkçesi arasında bir yere koymuştur; ayrıca coğrafi durumu ve yakın ilişkisi dolayısıyla Azerî Türkçesi'ne yakın olması da dikkat çeker. Önceleri Arap alfabesini kullanan Kumuklar 1927'de Latin, 1938'de Kiril alfabesine geçtiler. 1848'de T. Makarow'un *Kavkaz Dialekti Tatar Grammatikası* adlı Kumukça grameri, 1911'de Muhammad Efendi Osmanov'un *Kumuk-Balkar Sözlüğü*, Moskova'da 1940'ta Nikolai Konstantinovich Dimitriyev'in *Grammatika Kumikskogo Yazika* adlı eseri ve 1991'de de ünlü Altayist G. J. Ramsted'in Kumukça üzerine yıllar önce yaptığı çalışma Emine Gürsoy Naskali tarafından İngilizce çevirisiyle birlikte yayımlanmıştır (*Cumucica and Nogaica*, Helsinki 1991).

Belirgin edebî çalışmaları her ne kadar XVIII. yüzyılda başlasa da Kumuklar, kendilerini Hazarlar'ın ve Timur İmparatorluğu'nun mirasçısı kabul ettiklerinden bu tarihi IX. yüzyıla kadar indirmekte ve İshak b. Kündacık el-Hazerî (ö. 279/892), Süleyman b. Dâvûd Sekûnî (XII. yüzyıl), Ümmü Kemal (XV. yüzyıl) gibi isimleri ilk edebiyatçıları arasında saymaktadırlar. Modern Kumuk edebiyatının kurucusu olarak Yırçı Kazak bilinir (ö. 1880). Muhammed Mirza Magarayef, XX. yüzyılın başlarında Temürhan-Şura'da (bugünkü Buynaksk) kurduğu bir basimeviyle Kumuk edebiyatının gelişmesine katkıda bulundu. 1913'te Mirza Muhammed Mavaraev *Kumuk gazati* adlı bir gazete çıkardı. Nogay Batırmurzaev'in (ö. 1919) hikâyeleri Kumuklar'ın çağdaş durumlarını

konu alan ilk eserlerdir. 1917 Bolşevik İhtilâl'i'nin ardından Batırmurzaev ve oğlu Zeynelâbid, Tan Çolpan ismiyle bir edebî dernek kurdular. Dernek, millî edebiyatın geliştirilmesi yönünde Kumuk-Hasavyurt diyalektinin kullanıldığı aynı isimde bir de dergi çıkardı (Ağustos 1917). Az önce Temürhan-Şura'da *Müsâvât* adlı gazetesinin yayımına başlanmıştı (Haziran 1917). Shakespeare ve Schiller'den tercümeler yapan Temirbulat Baybulatoğlu, Kumuk edebiyatının önde gelen isimlerinden biridir. İhtilâlden sonra yetişen şairlerden Abtulla Muhamatoğlu Megomedov şiirlerinde sosyalizmi işlediğinden "Dağıstan halk şairi" unvanını almıştır. Bir diğer sosyalist şair de Ulubek Boynakski'dir. 1930-1936 yılları arasında şiirleri yayımlanan Abdülvahap Süleymanoğlu da Sovyet döneminde yetişen şairlerdendir. Bugün çağdaş Kumuk edebiyatçılarını bir arada tutan *Yoldaş* gazetesi yayımlanmakta, ayrıca şair Şeyit Hanım Alişeva tarafından Dağıstanlı Katıllar (kadınlar) adlı cemiyetin yayın organı ile *Kargıça* adlı bir çocuk dergisi çıkarılmaktadır. Hanım Alişeva'nın Kumuk Türkçesi ile yazılmış altı şiir kitabı bulunmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Divânü Lugâti't-Türk Tercümesi, III, 339; R. Karatini, *Dictionnaire des nationalités et des minorités de l'ex-URSS*, Paris 1992, s. 118-119; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, II, 305; Şerafeddin Erel, *Dağıstan ve Dağıstanlılar*, İstanbul 1961, s. 48-50; K. H. Menges, *The Turkic Languages and Peoples*, Wiesbaden 1968, s. 39, 42, 43, 54, 60; Ahmet Caferoğlu, *Türk Kavimleri*, İstanbul 1988, s. 51-54; Osmanlı Devleti ile Kafkasya, *Türkistan ve Kırım Hanlıkları Arasındaki Münâsebetlere Dâir Arşiv Belgeleri* (haz. Yusuf İhsan Genç v.dğr.), Ankara 1992, s. 61-63; Chantal Lemercier-Quequej, "Co-optation of the Elites of Kabarda and Daghestan in the Sixteenth Century", *The North Caucasus Barrier* (ed. M. B. Broxup), London 1992, s. 30-35, 38-41; Mehmet Emin Resûlzade, *Kafkasya Türkleri*, İstanbul 1993, s. 91; Shirin Akiner, *Sovyet Müslümanları* (trc. Tufan Buzpınar - Ahmet Mutlu), İstanbul 1995, s. 129-132; Nevzat Özkan, *Türk Dünyası*, Kayseri 1997, s. 191-194; A. Grigorianz, *Kafkasya Halkları Tarihi ve Etnografik Bir Sentez* (trc. Doğan Yurdakul), İstanbul 1999, s. 191-194; Reşit Rahmeti Arat, "Şiğerlerin Tasnifi", *TM*, X (1953), s. 59-139; J. Benzing, "Kumuk Türkçesi" (trc. İlhan Çeneli), *TDED*, XXVI (1993), s. 167; Kamil Aliyev, "Kumukların Tarihi ve Günümüzdeki Sorunları", *Avrasya Etüdleri*, II/2, Ankara 1995, s. 69, 70, 71; Çetin Pekacar, "Kumuk Türkleri", *Yeni Türkiye*, III/16, Ankara 1997, s. 2062-2066; Mirza Bala, "Kumuk", *İA*, VI, 986-990; W. Barthold - David K. Kermani, "Kumuk", *EP* (İng.), V, 381-384; M. N. Shahrani, "Kumuk", *Encyclopaedia of the World Muslims*, Delhi 2001, II, 767-771.

RIZA KURTULUŞ

KUNANBAYEV, Abay (1845-1904)

Kazak şairi,
bestekâr, düşünür ve edebiyatçı.

22 Ağustos 1845'te Kazakistan'ın eski Karkaralı ilindeki Şingis dağının Kaskabulak yaylasında (şimdiki Semey ili Abay ilçesi Karavıl köyü) doğdu. Asıl adı İbrâhim olup Kazaklar'da yaygın olan isim kısaltma âdetinden dolayı Abay şeklinde anılmıştır. Orta Cüz Kazakları'ndan Argın boyunun Tobıktı koluna mensuptur. Babası Kunanbay Öskembayev varlıklı ve nüfuzlu bir beydi. İlk öğrenimine köyünde başlayan Abay, on yaşına geldiğinde Semey şehrindeki bir medresede din ilimlerinin yanında edebiyat, tarih, matematik, coğrafya gibi modern bilimleri de tahsil etti. Özellikle edebiyata merak sararak Doğu klasiklerini okudu. Nizâmî, Ali Şir Nevâî, Fuzûlî, Sa'dî-i Şîrâzî ve Hâfız-ı Şîrâzî gibi nazım ustalarının eserleriyle tanıştı. Bu yıllarda şiir de yazmaya başladı. İlk eserleri çoğunlukla aruzla yazdığı aşk şiirlerinden oluşuyordu. Fakat asıl eserlerini Kazak halk edebiyatı türlerinde verdi. Bu arada bir Rus mahalle mektebine devam ederek Rusça öğrendi. On üç yaşında iken, hacca gidecek olan babasının yerine boyun idaresini üstlenmesi gerektiğinden öğrenimini bıraktı. Bu yıllarda kendi halını yakından tanıma fırsatı buldu. Daha sonra idarî işlere ve siyasete karışmaya başladı. 1876-1878 yıllarında Konır Kökşe adlı bir yerin idareciliğine seçildi. Siyasî gücünü yanlış ve haksız uygulamaları durdurmak için kullanmaya çalışan Abay, bu konuda fazla başarı sağlayamadığı gibi adaletsiz yönetimi sebebiyle eleştirdiği babasıyla da anlaşmazlığa düştü. Gördüğü yanlışları şiir yazarak tenkide ve halkı uyarmaya çalıştıysa da şairlik o dönemde Kazak soyluları arasında hakir görülüyordu. Bu yüzden Abay 1886 yılına kadar şiir

Abay
Kunanbayev'in
karakalem
bir resmi
(Kazak Sovet
Ensiklopediyası,
I, 16)